

УДК 241

А. О. Кирийчук,
аспірант кафедри психолого-педагогічних дисциплін
Національний університет «Острозька академія»

ІДЕЇ ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ В ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ КНЯЖИХ ЧАСІВ

У статті проаналізовано твори церковних письменників Київської Русі, які мали величезний вплив на виховання милосердної особистості. З'ясовано, що заклики до досконалості та милосердя, які містяться в них, сприяли формуванню виховного ідеалу, для якого були характерні любов до Бога, любов до ближнього, добросердечність, співчутливість, патріотизм, жадоба до знань, повага до батьків та старших людей.

Ключові слова: християнство, виховання, милосердя, любов, мораль, ідеал, благодійність, письменники, княжі часи.

ИДЕИ ВОСПИТАНИЯ МИЛОСЕРДИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЕЙ КНЯЖЕСКИХ ВРЕМЕН

В данной статье проанализированы произведения церковных писателей Киевской Руси, которые имели огромное влияние на воспитание милосердной личности. Выяснено, что призывы к совершенству и милосердия, которые содержатся в них, способствовали формированию воспитательного идеала, для которого были характерны любовь к Богу, любовь к ближнему, добросердечность, сострадание, патриотизм, жажда знаний, уважение к родителям и старшим людям.

Ключевые слова: воспитание милосердия, христианство, нравственный идеал, благотворительность, писатели, княжеские времена.

IDEAS OF CHARITY CULTIVATING IN LITERARY WORKS OF PRINCELY TIMES

This article examines the works of ecclesiastical writers of Kievan Rus, who had a considerable impact on merciful personality cultivation. It was discovered that appeals for excellence and compassion, which they contained, led to the formation of Ukrainian educational ideal, which was characterized by love to God and to neighbor, benevolence, compassion, patriotism, thirst for knowledge, respect for parents and elders.

Keywords: Christianity, education, charity, love, morality, ideal, charity, writers, princely times.

У розв'язанні гострих соціальних проблем, що нині стоять перед українським суспільством, все більшого значення набуває відродження духовно-моральних, а зокрема милосердних якостей особистості.

Теперішній період світоглядних змін актуалізує, безумовно, вивчення історії духовного пошуку нашого народу: щоб зрозуміти духовні проблеми сьогодення, необхідно звернутися до історичного минулого, коли відбувалися дещо аналогічні духовні процеси. Прийняття Київською Руссю християнства як державної релігії започаткувало напрямок усього подальшого розвитку духовної культури її народу. Сьогодні виникла потреба оцінити те, що принесло християнство в наш духовний світ і по якому шляху направило його подальший розвиток.

Вплив християнства на формування саме духовної культури Київської Русі ще недостатньо вивчено, тому аналіз того багажу, який принесло християнство східно-слов'янським народам, дає можливість не тільки заповнити наявні лакуни в минулому, але й по-новому розглянути духовні проблеми сьогодення.

На сьогодні у вітчизняній історіографії є низка робіт, присвячених особливостям Київського християнства, характеру релігійності в Київській Русі, культурі і духовному життю Давньокіївської держави представлених в працях таких науковців як С. Абрамович, Г. Ващенко, Б. Лобовик, В. Мовчан, В. Поліщук, В. Стеценко, П. Яроцький.

Проте у своїх наукових розвідках зазначені дослідники лише частково зверталися до висвітлення зазначеної проблеми. Тому нині відсутні наукові публікації, які б ґрунтовно висвітлювали ідеї виховання милосердя у працях письменників Київської Русі.

Метою наукової розвідки є з'ясування та вивчення ідей виховання милосердної особистості на основі аналізу пам'яток релігійно-філософської літератури Київської Русі.

В IX ст. серед українців починає зароджуватися християнство, а в 988 р. при Володимирі воно стає на Русі-Україні державною релігією. Хрещення Русі мало величезний вплив на всю подальшу історію нашого народу. Особливо великий вплив воно мало на формування моральної особистості.

На тлі недавньої звulьгаризованої моралі, поклоніння стихіям, людських жертвоприношень й культу людських пристрастей вимагується аскетична особистість, що шукає не земних благ, а Царства небесного, піднесена й одухотворена [1]. Саме з приходом в суспільне життя християнства погляд на людину змінився. Всі релігії засновані на ідеї людинолюбства, але дана релігія єдина, яка ставить людину в центр світобудови, тим самим дає початок гуманістичним традиціям.

Християнство відіграло позитивну роль і в історичному розвитку нашого народу, у тому числі у поширенні благодійності. Так, запроваджуючи його на Русі, князь Володимир сам закликав людей турбуватися про свого ближнього, відноситися до нього з милосердям. Пройнявшись духом християнських повчань, князь, за свідченням літературних пам'яток Київської Русі, сам велів усякому старцеві й убогому приходити на княжий двір, брати їжу і питво, і гроші з казни. Та оскільки немічні, хворі не всі могли добиратися до його двору, він повелів зробити теліги, на які клали хліб, м'ясо, рибу, овочі, мед в бочках і возили по місту, роздаючи їх хворим і старцям [4].

Прагнучи розвинути благодійництво, надати йому організованого характеру, князь Володимир у 996 р. видав Устав (або закон), в якому, згідно з релігійними настановами, доручив духовенству і церковним структурам опікуватися і наглядати за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких тощо, встановив для благодійних закладів «десятину». Як відомо, цей мудрий правитель здійснив багато прогресивних для свого часу заходів, завдяки яким освіченість, культура русичів досягли високого рівня. Зокрема, було засновано училище для навчання убогих людей, богадільню, будинок для паломників, запроваджено народні свята, на яких виявляли турботу про убогих, сиріт, удів, мандрівників і роздавали їм велику милостиню [3].

Етична проблематика періоду Київської Русі (IX – XII ст.) обґрунтовується відповідно до потреб державотворення та згідно з християнським моральним ідеалом. Він утверджується, з одного боку, під впливом ідей візантійських отців церкви, праці яких приходять на Русь разом із християнством. З іншого боку, складається власна проповідницько-повчальна традиція, що враховує досвід доброчесного життя киеворуських отців церкви. Повчальність у культурі Київської Русі розвивається у двох основних напрямках. Перший пов'язаний з церковною ортодоксією і звернений до монахів та служителів церкви. Інший тип повчальності має виражений світсько-гуманістичний характер [5, с. 81].

Ідеї виховання милосердя простежуються у творчості Володимира Мономаха, Св. Феодосія Печерського, Луки Жидята та ін. В основу морального виховання українського народу церковні і світські письменники княжих часів клали страх Божий. Володимир Мономах в «Повчанні дітям» писав: «Передусім для Бога й душі своєї страх Божий майте». Але страх Божий, про який пишуть письменники княжих часів – це не рабський страх, а благоговіння перед всемогутністю й Величчю Божою. Він поєднується з надією на милосердя Боже й вірою в Його Провидіння [9].

Письменники Київської Русі часто підкреслюють, що всяке нещастя залежить від самої людини, що це кара за наші гріхи і, коли ми каємось, ця кара минає. Так, Феодосій Печерський писав: «Наводить Бог по гніву своєму, кару всяку..., бо не прагнемо Бога; а уособиці й війни бувають від спокуси диявольської і від злих людей. Бог не хоче зла людині, а добра... Коли покаємось, то будемо у тому, у чому нам Бог велить...». «В напасті терпи, – каже Лука Жидята, – на Бога надію май» [2, с. 110]. Тому вони переконували, що не слід в нещасті впадати у відчай.

Письменники княжих часів поширювали науку Христову, виховували в душі християнської моралі: любові до Бога й ближнього, правдивості, пошани до старших та батьків. Також вони наголошували, що любов до Бога має поєднуватись з любов'ю до ближнього і дана любов має проявлятися у благодійності, опіці над хворими, убогими сиротами.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха є одним з кращих світських творів – пам'яток нашого старого повчального письменства, які впливали на формування українського менталітету. І донині цей твір служить для наслідування виховним нормам. Своє «Повчання дітям» князь написав у досить поважному віці, однак адресував його не лише дітям, а й усім нащадкам князівсько-боярського стану, про що пише він сам: «Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамотицю, не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться». Він вважав, що виховувати дітей слід на позитивних прикладах батьків, дідів. Одним із основних засобів виховання князь вважав освіту: «Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь...» [10].

Великий князь закликав понад усе убогих не забувати, годувати їх і піклуватися за права вдів, милостиню творити щедрю, адже це є початок будь-якого добра. В. Мономах звертав увагу на зовнішню поведінку людей, у якій мали проявлятися пошана до старших, сердечне ставлення до людей. Кожен християнин повинен відвідувати хворого, провести мерця в останню дорогу, вітатися зі всіма [8]. Також у своїй праці В.Мономах пише про такі правила благопристойності: «При старших мовчати, мудрих слухати, старшим коритися, з рівними й меншими любов мати, без лукавства розмовляючи, більше думати, а не сипати словами» [2, с. 112].

Торкаючись питань морального виховання дітей, князь Володимир у «Повчанні» багато уваги приділяє нормам і правилам поведінки людини. Він дійшов висновку, що особиста поведінка дорослих в межах цих норм є критерієм вихованості.

Князь Володимир був переконаний, що етикет, манера, тон поведінки перебувають у прямій залежності від моральних вправ. «...Куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною [10].

Схожі мотиви простежуються у творчості архієпископа Новгородського Луки Жидята. Його «Повчання братії» має богословське спрямування. Воно суттєво вплинуло на розвиток давньоруського проповідництва.

«Повчання архієпископа Луки до братії» – єдиний твір Луки Жидяти, що дійшов до нас. Це головні християнські заповіді, система яких ґрунтується на десяти заповідях Мойсея та Євангелії. Лука намагається викласти простою і зрозумілою для кожного мовою найголовніші християнські принципи, котрими повинна керуватися церковна братія і кожен віруючий. «Повчання» Луки Жидяти є яскравим прикладом християнської етичної проповіді, коли християнство ще тільки утверджувалося на Русі як загальнодержавна релігія і починало чинити свій вагомий вплив на формування нового світогляду. Формується зовсім інше, суттєво відмінне від язичницького, світовідчуття, перейняте високими етичними і моральними ідеалами у душі християнства, що знайшло своє відображення у літературі [7].

«Повчання» Луки Жидяти відрізняється культивуванням поряд із християнськими ідеалами й етико-соціальних проблем. В «Поученні» звучить заклик до православних братів бути правдивими, турбуватися про ближніх, шанувати батьків та старших людей, уникати сварок і непорозумінь, не бути злостивими, облудними, скнарами тощо.

«Любов майте до будь якої людини, – пише Лука Жидята, – а тим більше до братії, і не має бути так, щоб одне на серці, а інше на вустах; братові ями не копай, тоді й тебе Бог не повергне у ще більшу; прощайте брат брату і кожній людині, не платіть злом за зло... пам'ятайте і піклуйтеся про мандрівників, і про убогих, і про ув'язнених, і до своїх слуг милосердними будьте» [7].

За допомогою релігійних ідеалів і принципів архієпископ прагне впливати на суспільну поведінку людей. У суспільство він несе адаптовані ним до сприйняття простого читача високі християнські ідеали. Отже «Повчання» Луки Жидяти сприяло гуманізації суспільства, його соціальній гармонізації й утверджувало у поведінці людей милосердні якості.

Найяскравішим прикладом втілення ідеалу людини, створеного письменниками княжого періоду, серед церковних діячів був Феодосій Печерський. Від Феодосія Печерського збереглось одинадцять творів: два послання до князя Ізяслава Ярославича, вісім повчань і одна молитва [6]. Короткі і разом з тим дивовижно проникливі, повні щирого співчуття до людей. Це свідчення того, що твори Феодосія мали вплив на суспільну думку того періоду.

Повчання Феодосія Печерського «Про кари Божії», «На велику Чотиридесятницю», «Повчальне слово до келаря» адресувалися як ченцям монастиря, так і світським людям. Феодосій Печерський настановляє, посилаючись на Святе Письмо: «Краще-бо давати, ніж брати»; «Блаженний той, хто піклується про жебрущих та вбогих: в День лютий врятує їх Господь», «Блаженні милостиві, бо помилені будуть». А також, в одному із послань він закликає: «Молю вас від усієї душі моєї, любі брати мої, не бути дводушними... Належить нам від трудів своїх годувати вбогих і подорожніх, а не неробствувати і ходити з келії до келії!» [6]. У посланні князеві Ізяславу Феодосій закликав бути милостивими у ставленні до всіх людей, незалежно від їх віри і національності.

Ідеї людинолюбства проглядаються також в «Ізборнику» Святослава 1076 р. Це збірник статей (44 статті), які мають виховний, повчальний характер. У «Слові деякого батька до сина свого», що входить до його складу, розкриті загальнолюдські моральні норми у вигляді порад сину: зміцнюватись добросердечністю, поважати старших, перестарілих, не бути самолюбивим, не лінуватись, нагодувати голодного, відвідати хворого... Очевидно, «Слово...» належить невідомому київському книжнику, який був у хороших стосунках із упорядником «Ізборника...» [8].

У творі яскраво просвічується ідеологічна позиція автора «Слова...» як представника пануючого класу. Він вважає, що добре виховання можливе і на службі в багатих, якщо вони дотримуються принципів братолюбства. Він відкрито попереджує юнацтво, щоб не шкодили багатим, не нищили багатство, бо тільки таким чином можна відкрити собі дорогу до раю. Отже, ці поради виступають символами історичної своєрідності способу життя в умовах соціальної нерівності.

Християнські погляди на життя й призначення людини, відбиті в творах письменників княжого періоду, просякали не тільки у вищі прошарки народу, але і в народні маси, стаючи основою для особистої та суспільної моралі. Вплив на маси морально-християнських і педагогічних поглядів наших старовинних письменників пояснюється

цілим рядом причин. Одна з них та, що в старовину не було такого різкого поділу між різними шарами населення, що особливо різко помічається в нові віки. Із «Повчання» Володимира Мономаха видно, що князі Київської Русі не лише керували своїми господарськими справами, а працювали іноді фізично поряд зі своїми підданими [2, с. 116]. Поширенню серед народу поглядів на мораль і виховання сприяли церкви та монастирі, адже вони були єдиними джерелами освіти. Ще однією з причин є велика пошана до літератури серед тогочасного суспільства. Проаналізувавши розглянуті вище праці, варто відмітити, що в них переважають євангельські риси, що мають загальнохристиянський характер.

Отже, як бачимо, основне завдання церковних письменників, яке вони ставили перед собою, полягало в тому, щоб поширювати у народі Христову науку, виховувати в душі християнської моралі і християнських чеснот. Саме тому вони несли в народ євангельський ідеал людини, основні риси якого – віра в Бога, відданість Його волі, любов до Бога і ближнього, смирення, правдивість, любов до Церкви Божої, пошана до батьків і старших. Безумовно, виховання всіх цих чеснот впливало і на формування милосердної особистості, здатної до співчуття, співпереживання, готовності відгукнутися на чужу біду, прийти на допомогу.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С. Світова та українська культура: Навчальний посібник / С. Абрамович, М. Чикарькова. – Львів : Світ, 2004. – 344 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Данілова Л. Історичні аспекти виникнення поняття милосердя у молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Користувач:Larisa91>
4. Лучок І. Милосердя як соціальна цінність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a.kiriakidis.org.ua/node/35>
5. Мовчан В. Етика. Навчальний посібник / В. Мовчан. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
6. Писання преподобного Феодосія Печерського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr59.htm>
7. Повчання архієпископа Луки до братії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr55.htm>
8. Поліщук В. Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи (Лекції) [Електронний ресурс] / В. Поліщук, О. Янкович. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/category/35/181/114/>

9. Стеценко В. Вплив християнства на формування політичної культури українського етносу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.westukr.itgo.com/Stecenko.html>

10. Шафран К. «Повчання Володимира Мономаха дітям» як поради батькам для доброго виховання дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sde.org.ua/zmi/zlus/item/2124-povchannya-volodymyra-monomakha-dityam-yak-poradnyk-batkam-dlya-dobrogo-vykhovannya-ditej.html>